

Tobaken som samhällsfråga

Margaretha Haglund

Paul Nordgren

En rejäl minskning av tobaksorsakade sjukdomar i befolkningen sker inte bara genom en intensiv hälsouppllysning utan också en rad samhällsåtgärder är också nödvändiga som:

- a) säljrestriktioner med bla åldersgräns för inköp
- b) produktkontroll med gränsvärden för vissa halter av skadliga ämnen
- c) olika slags beskattning
- d) åtgärder för att stärka en tobaksnegativ inställning tex varningstexter, upplysning, hälsoundervisning i skolan
- e) åtgärder för att minska tobakspositiv påverkan i massmedia
- f) restriktioner mot rökning tex rökfritt i gemensamhetslokaler

Margaretha Haglund är avdelningsdirektör och Paul Nordgren är byrådirektör vid Socialstyrelsens byrå för hälsouppllysning och båda har under en rad år arbetat med tobaksfrågor.

"Tobaksfrågan ska lösas på politikernas bord och inte enbart på operationsbordet", sade överläkaren Kjell Bjartveit från det norska tobaksskaderådet i ett uppmärksammat tal på den femte världskonferensen om rökning och hälsa i Winnepeg 1983.

Tobaken utgör på många sätt ett typexempel på ett samhälleligt problem. I allmänhet brukar man karaktärisera ett problem som samhälleligt när dess förekomst står i konflikt med de allmänt accepterade värderingarna, normerna eller målsättningarna i ett samhälle. Under 1960-talet så kom också tobaken att utvecklas till ett verkligt samhällsproblem då den medicinska och epidemiologiska vetenskapen kunde visa att tobaksbruket kunde definieras som den största enskilda faktorn för ohälsa i industriländerna och

dessutom kan förebyggas. Av detta följde också kravet på att samhället måste ta sitt ansvar när det gäller att bekämpa tobaksskadorna. En allmän attityd som motverkar bruket av tobak måste skapas i samhället.

Till att börja med präglades dock tobaksarbetet enbart av utbildning och information på en individuell nivå. På 1960-talet då man litet trevande hade börjat med att motverka tobaksbruket, ansågs det mindre legitimt att arbeta med tobaksupplysning till andra än ungdomar. På 1970-talet började man inse att även vuxna måste upplysas och idag börjar alltfler, även våra politiker, att inse betydelsen av ett tobaksnegativt samhälle.

Tobakspolitiken styrs av olika intressen

Enligt Rimpelä 1977 påverkas tobakspolitiken av fyra olika slags intressen som det är nödvändigt att ta hänsyn till för att vi ska kunna förstå tobaken som ett samhälleligt problem.

- *det kommersiella eller affärsekonomiska intresset* som vill främja odlingen, produktionen och marknadsföringen av tobak
- *det fiskala eller statsekonomiska intresset* som vill öka statens inkomster genom tullar, acciser och andra statliga intäkter
- *det etiska eller normativa intresset* som ser tobaksbruket som en vana som är dålig på grund av moraliska eller religiösa skäl
- *det folkhälsomässiga eller hälsopolitiska intresset*

.....
Tobaksfrågor ska lösas på politikernas bord och inte på operationsbordet
.....

.....

Olika samhällsåtgärder ska ses som stödjande åtgärder för det direkt tobaksförebyggande och avvänjande verksamheterna

.....

som strävar efter att eliminera tobakens skadeverkningar.

Trots att det fortfarande återstår mycket att göra i arbetet med att minska tobaksskadorna, kan man nog konstatera att det skett en viss förskjutning i vår tobakspolitik från det mera kommersiella och stats-ekonomiska intresset till en hälsoinriktad tobakspolitik. Idag är sannolikt också de flesta som arbetar med att begränsa tobaksskadorna överens om att lagstiftning och politisk handling måste gå som en röd tråd i arbetet tillsammans med information och utbildning. Omfattningen av samhällsåtgärderna kommer också att till stor del vara helt avgörande för om vi ska kunna bekämpa tobaksepidemin eller ej.

När tobaksfrågan ses i ett samhällsperspektiv så blir den också mer komplicerad för ett samhälle. Den svenska riksdagens och regeringens handläggning av tobaksfrågan har under årtal präglats av obeslutsamhet och ointresse. Fortfarande saknas en av riksdagen konsekvent fastlagd tobakspolitik. Hittills har tex det svenska statliga tobaksbolagets marknadsandelar fått bli ett avgörande argument när man diskuterat ett reklamförbud för tobak. Tobaksbolagets arbete tycks inte behöva styras av några hälsomässiga hänsyn.

Olika typer av samhällsåtgärder

Som framgått tidigare så räcker det inte enbart med att förebygga tobaksdebut och ändra tobaksvanorna utan vi måste också påverka de företeelser i samhället som verkar i motsatt riktning. Tex så måste det nog stå utom tvivel att de många årens glamoriserande av tobaksbruket genom omfattande reklaminsatser, har främjat tobaksbruket. Mängdrabatter, lockpriser, låga priser överhuvud taget, rökpositiva miljöer och avsaknande av samhällelig produktkontroll är exempel på andra faktorer som främjar tobaksbruket. Samhällsåtgärderna ska ses som stödjande åtgärder för det direkt tobaksförebyggande och avvänjande åtgärderna. Samhället har ett ansvar för att göra det hälsoriktiga valet också till det lätta valet inte bara för dem

som har de bästa kunskaperna och de största möjligheterna att påverka sin hälsa.

Idag är det inte alltid så lätt att göra det hälsoriktiga valet. Tex upplevs nog inte den information som varnar för riskerna med passiv rökning som särskilt trovärdig, så länge som man avstår ifrån att lagstifta om rätten till en rökfri miljö i gemensamhetslokaler.

Det är också viktigt att komma ihåg att samhällsåtgärderna var för sig inte blir särskilt effektiva om de inte kombineras med intensiva informations- och utbildningsinsatser. Å andra sidan så bör man inte underskatta den opinionsbildande effekten av en samhällsåtgärd.

En totallista utan rangordning av olika samhällsåtgärder skulle kunna se ut så här:

— Säljrestriktioner

- Begränsning av säljställen
- Begränsning av öppettider
- Åldersgräns för inköp
- Ingen tullfri införsel
- Förbud för försäljning i vissa lokaler

— Produktkontroll

- Högsta tillåtna halter av vissa skadliga ämnen

— Beskattning

- En hög beskattningsnivå
- Regelbundna skattehöjningar i konsumtionsdämpande syfte

— Åtgärder för att stärka en tobaksnegativ inställning

- Varningstexter på tobaksförpackningar
- Innehållsdeklarationer på tobaksförpackningar
- Obligatorisk hälsoundervisning i skolan
- Intensiv tobaksupplysning till allmänheten, dels direkt och dels via nyckelgrupper (tex hälso- och sjukvårdspersonal)

— Åtgärder för att minska tobakspositiv påverkan

- förbud mot tobaksreklam
- förbud mot rökning i TV

.....

Förbud mot all tobaksreklam kan få stor betydelse

.....

.....
*Många väntar på ett svenskt beslut om en lag för
rökfria inomhusmiljöer*
.....

- Restriktioner mot rökning
- Rökfri hälso- och sjukvård
- Lagstiftning för rökfritt på offentliga platser
- Lagstiftning för rökfritt på arbetsplatser

I Sverige har vi hittills vidtagit vissa åtgärder för att stärka en negativ inställning till tobaksvaror, tex genom att kräva varningstext och innehållsdeklaration på alla tobaksvaror som saluhålls i landet. Som framgår så finns det åtskilligt mer att göra. I en nordisk jämförelse kommer Sverige idag som tvåa från boten. Bara Danmark kan sägas ha en mera släpphänt tobakspolitik än Sverige. I det sammanhanget är det också viktigt att konstatera att inget land i världen hittills genomfört en konsekvent tobakspolitik på hälsomässig grund. Antingen har man stött sig mest på lagstiftningsåtgärder utan att satsa tillräckligt på information och utbildning (som tex Finland) eller så har man satsat mest på att åtgärda problemet med upplysning (som tex Sverige). Nyligen har dock Norge tagit ett stort steg i rätt riktning genom att — förutom att tidigare ha förbjudit tobaksreklamen och infört varningstexter — nu ha lagstiftat om rätten till rökfritt i gemensamhetslokaler. Fortfarande saknas dock tillräckliga resurser för upplysning i Norge.

Förväntningarna är nu stora på den nya tobaksut-

redning som regeringen tillsatte i maj. Utredaren, justitierådet Staffan Magnusson, ska bla utreda:

- Vilka åtgärder som kan vidtagas för att tillförsäkra allmänheten tillgång till rökfria miljöer i gemensamhetslokaler och på allmänna kommunikationsmedel
- Hur priset på tobak påverkar tobakskonsumtion
- Frågan om förbud mot tobaksreklam
- Eventuella ytterligare insatser som kan göras för att minska rökning och annat tobaksbruk.

Vår förhoppning är nu att den nya tobaksutredningen *inte* ska röna samma öde som sina två föregångare, nämligen socialstyrelsens tobaksutredning 1973 och den statliga tobaksutredningen 1981. I båda dessa fall nöjde man sig med att genomföra ett fåtal punktinsatser, som i och för sig föreslagits av utredningarna men som ändå bara utgjorde en liten del av de omfattande åtgärdsprogram som förordats.

Nog ligger det ganska mycket i följande visdomsord som är hämtade ur Elsa Heldes bok, Sluta röka — ditt beslut.

Man kan ha olika aspekter på lagstiftning i skilda länder

I England

är allting tillåtet som inte är förbjudet

I Tyskland är allting förbjudet som inte är tillåtet

I Frankrike är allting tillåtet även det som är förbjudet

I Ryssland är allting förbjudet även om det är tillåtet

I Sverige är allting under utredning.